

הערות והארות

פרשת תזריע

והנה לענין שאר חייבי קינים, דהיינו קרבן עולה ויורד (לעיל ה, ז), ומצורע (לקמן יד, כב), וזב (שם טו, יד), וזבה (שם, שם, כט), ונוזר שנטמא (במדבר ו, י), שלעולם הם מביאים קן שלם, דהיינו שני עופות, הרי כבר מתחילה חל עליהם דינא דמתני', שאין מביאין תורין כנגד בני יונה ולא בני יונה כנגד תורין, כלומר שאם הביאו בן יונה לחטאת, חייבים להביא גם לעולה דוקא בן יונה, וכן אם הביאו תור לחטאת, יביאו תור גם לעולה.

אבל לענין יולדת, הרי בסתמא חייבת רק עוף אחד, דהיינו חטאת העוף, ונמצא שעדיין לא חל עליה דינא דמתני', שהרי חטאתה מתקיימת בבן יונה או בתור, איזה מהם שתרצה, ואינה תלויה בדבר.

ואילו אם לא תמצא ידה ידי שה לעולה, שאזי צריכה להוסיף על חטאת העוף גם עולת עוף, [תחת השה לעולה שלא מצאה ידה לקחתו], הרי מעתה נשתנה אצלה גם דין החטאת, כי חל עליה דינא דמתני', ונעשו חטאתה ועולתה תלויים זב"ז, שאם תביא עולתה מן התור, הרי גם חטאתה חייבת להביא מן התור, ואם עולתה מבן יונה, גם חטאתה דוקא מבן יונה.

ולכן בדין אם לא תמצא ידה, הוצרך הכתוב לכתוב שוב דין החטאת, כי מעתה גם דינו חלוק, וכלשון הכתוב "ולקחה שתי תורים או שני בני יונה", ר"ל ולא אחד תור ואחד בן יונה.

הרב ישראל מאיר בריסקמן

לייקווד

* * *

תביא כבש בן שנתו לעלה וכן יונה או תר לחטאת וגו' ואם לא תמצא ידה די שה ולקחה שתי תורים או שני בני יונה אחד לעלה ואחד לחטאת (יב, ז - ח)

(א) שמעתי להעיר למה הוצרך הכתוב לכפול החטאת, והרי לכאורה רק דין העולה חלוק הוא, שאם תמצא ידה די שה, הרי השה לעולה, ובן יונה או תור תקח לחטאת, ואם לא תמצא ידה די שה, הרי גם לעולה תקח בן יונה או תור, כמו לחטאת.

אבל החטאת הרי דינה שוה בכל האופנים, שלעולם תקח בן יונה או תור לחטאת, וא"כ היה לו לומר "ואם לא תמצא ידה די שה ולקחה גם לחטאת בן יונה או תור".

(ב) והנראה בזה, דהנה תנן בקינים (פרק ב משנה ה) אין מביאין תורין כנגד בני יונה ולא בני יונה כנגד תורין. ופירש הרע"ב: אלא או שניהם תורים או שניהן בני יונה. עכ"ל.

וכמו שדרשו בספרי במדבר (פיסקא כט) לענין נזיר, "שתי תורים או שני בני יונה" - מיכן אמרו אין מביאים תורים כנגד בני יונה ולא בני יונה כנגד תורים. ע"כ.

וביתר ביאור איתא במדרש במדבר רבה (י, יד), יכול יביא פרידה אחת מזו ופרידה אחת מזו, ת"ל שתי תורים או שני בני יונה, מכאן אמרו אין מביאין תורין כנגד בני יונה ולא בני יונה כנגד תורין. ע"כ.

ודין זה הריהו נוהג בכל חייבי קינים, שלעולם לא יביאו שני מיני עופות שונים.

פרשת מצורע

וכן מבואר בגמ' פסחים (נב, ב) שאמרו שם, אמר קרא ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, כל זמן שחיה אוכלת מן השדה, האכל לבהמה שבבית, כלה לחיה אשר בשדה, כלה לבהמתך מן הבית, ע"כ.

וכ"מ בירושלמי כלאים פ"ח ה"ד, דתנן התם (משנה ו), שור בר מין בהמה, ורבי יוסי אומר מין חיה, ע"כ, ואיתא בירושלמי שם, רבנין אמרינן מיכא הוה וערק לתמן, [ר"ל מכאן היה וברח לשם], רבי יוסי אומר עוקריה מן תמן הוה, [ר"ל עיקרו משם היה], ע"כ, ופירש הר"ב שם: שור הבר - שור הגדל במדבר, מין בהמה - וחלבו אסור ואינו טעון כסוי, דסברי רבנן עיקרו מן הישוב היה אלא שברח למדבר ונעשה שור בר. [ור' יוסי אומר] מין חיה - וטעון כסוי וחלבו מותר, קסבר עיקרו מן המדבר היה. עכ"ל.

וכתב הגר"א בשנות אליהו שם: הכלל, מה שגדל ביישוב זהו מין בהמה, ומה שגדל ביער הוא מין חיה. עכ"ל.²

ד) אשר לפ"ז י"ל, שמה שדרשו בת"כ הנ"ל מקרא דושלח את הצפור החיה אל מחוץ לעיר אל פני השדה (להלן פסוק נג), דמיירי בצפור שחיה חוץ לכל עיר, ואי זו זה דרור, ע"כ, הרי לפי פשוטו של מקרא הוא מבואר כבר בכתוב "צפרים חיות", דר"ל צפרים הדומות לחיות ולא לבהמות, דהיינו צפרים מדבריות שאינן חיות ביישוב אלא בשדה מחוץ לעיר.

ו) ואף שצפור אינה מין חיה ולא מין בהמה אלא מין עוף, מ"מ יש ממנה בייתית ויש מדברית, וזוהי כונת הכתוב שיקח צפרים הדומות לחיות).

ה) ואף שנאמר לקמן (פסוק ו) "וטבל אותם ואת הצפור החיה בדם הצפור השחוטה" וגו', והרי שם ודאי כונת הכתוב שהיא החיה ולא השחוטה, אי"ז סתירה למה שנתבאר בכתוב "צפרים חיות", שהרי

ולקח למטהר שתי צפרים חיות וגו' (יד, ד)

א) פירש רש"י: חיות - פרט לטרפות. עכ"ל. (ואוקמוה בגמ' חולין קמ, א כמ"ד טרפה אינה חיה).

והאבן עזרא פירש: חיות - ולא מתות. עכ"ל.

(וע"ע מה שדרשו בזה בתו"כ א, יב ובגמ' חולין שם)

ב) ונראה עוד בזה, דהנה כתב הרמב"ן וז"ל: והנראה מדברי רבותינו, שכל עופות טהורים נקראים צפור, אבל מצותו של מצורע בצפרי דרור, דתניא בת"כ (פרק ח יד) ושלח את הצפור החיה אל מחוץ לעיר אל פני השדה (להלן פסוק נג), רבי יוסי הגלילי אומר צפור שחיה חוץ לכל עיר, ואי זו זה דרור. וכו'. וכן שנינו במשנה מסכת נגעים (פי"ד מ"א) ומביא שתי צפרים דרור. וכו'. ומכאן שאין צפרי המצורע מין אחד בלבד, ושאין מטהרין בכל עוף טהור, אבל מצותו בכל עוף דרור, כלומר שדרה בבית כבשדה, וכו'. והנכון שיעלה מכל זה הוא, שנאמר שכל צפור שאינו דרור פסול אפילו בדיעבד מן המדרש הזה, שלא שנו במשנתנו מצותן שיהו דרור אע"פ שאינן דרור כשרות, וכו'. עכ"ל.

והמבואר שטהרת מצורע אינה אלא בצפרי דרור שחיות מחוץ לעיר, דהיינו מדבריות ולא בייתיות.

ג) והנה מצינו שבהרבה מקומות הבחינה התורה בין חיה לבהמה,¹ ויסוד ההבחנה בזה הוא שבהמה היא בייתית, כלומר ביישוב עם בני אדם, וחיה היא מדברית, כלומר בשדה, וכן מצינו בבראשית (א, כד) דכתיב "בהמה וכו' וחיתו ארץ" וגו', שפירש האבן עזרא וז"ל: "בהמה" - שהם עם בני אדם לצרכם לרכוב ולאכול, כו', "וחיתו ארץ" - שהם בשדה שאין שם ישוב. עכ"ל. (ודלא כהרמב"ן שם, יעו"ש).

חיה - קבוץ חיות הבר, וכמו שקורין לקבוצת בעלי חיים הביתיים - 'עדר', כך קורין לקבוצת המדבריים - 'מכונה'. עכ"ל.

¹ אף שלפעמים חיה בכלל בהמה ובהמה בכלל חיה, כדאיתא בספרא שמיני ב, ב.

² וכ"מ בפיהמ"ש להרמב"ם באהלות (פ"ח מ"א) דתנן התם, ועדר בהמה וכו' ומכונות חיה, ופירש הרמב"ם וז"ל: ומכונות

תשופנו עקב - לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו, ואף משם תמיתנו. ולשון "תשופנו" - כמו (ישעיה מ כד) נשף בהם, כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה, ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם, עכ"ל.

הרב ישראל מאיר בריסקמן
לייקווד

* * *

גם לרש"י שפירש שם פרט לטרפות, נמצא ששני הפסוקים הללו אינם מתפרשים בשוה.

אלא שבאמת אין כאן קושיא, שכן הוא דרך הכתוב לכפול אותה מילה במשמעות אחרת, משום דרך צחות לשון נופל על לשון, וכגון בבראשית ג, טו דכתיב "הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב", ופירש רש"י וז"ל: ישופך - יכתתך, כמו (דברים ט כא) ואכות אותו, ותרגמו ושפית יתיה, ואתה

פרשת קדושים

את שבתותי תשמורו

(נספח למאמר בגיליון הקודם - 'סדרה של תורה')

הבנה יסודית של מבנה חומש שמות תישר לפנינו את הדרך בביאור עניין סתום בחומש שלאחריו.

שלוש פעמים נכפל ציווי "את שבתותי תשמורו" בחומש ויקרא:

תחילת פרשיית קדושים תהיו -

"אִישׁ אָמֹן וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ אֲנִי יְקַנֵּן אֲלֵכֶם" (ויקרא יט ג)

המשך פרשיית קדושים תהיו -

"אֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקֳּדְשֵׁי תִירָאוּ אֲנִי ה' (שם פסוק ל)

ובנוסח זהה, בסוף פרשת בהר -

"אֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקֳּדְשֵׁי תִירָאוּ אֲנִי ה' (שם, כו ב)

למה זה נכפלה אזהרה אחת שלוש פעמים באותו חומש?

סביר להניח כי האזהרה המשולשת בחומש ויקרא ממשיכה את הציווי המשולש שבחומש שמות.

הא כיצד?

האזהרה הראשונה "אִישׁ אָמֹן וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ" ממשיכה את הציווי הראשון שבחומש שמות - ציווי שבת שבעשרת הדברות. כמוהו אף היא צמודה למצוות כיבוד / מורא אב ואם¹, וכמוהו אף היא משמשת כפתיח למצוות שיבואו בעקבותיה. עשרת הדברות משמשים כפתיח לכל מצוות התורה, והאזהרה שבפתיחת פרשיית קדושים משמשת כפתיח לכל מצוות הקדושה שבהמשך הפרשייה.

האזהרה השניה "אֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקֳּדְשֵׁי תִירָאוּ" ממשיכה את הציווי השלישי שבחומש שמות - ציווי שבת שבסיום פרשות המשכן - תחילת פרשת כי תשא]. כמוהו אף היא צמודה למשכן - למקדש, וכמוהו אף היא עוסקת בקדושתם של בני ישראל. פרשת השבת שבכי תשא מפרסמת "לְדַעַת כִּי אֲנִי יְקַנֵּן מִקְדְּשְׁכֶם" (שמות לא יג), והאזהרה שאנו עומדים בה קובעת את קדושת בני ישראל לקראת סיום פרשיית הקדושה. יתכן גם שאזהרת השבת והמקדש משמשת כתוצאה חיובית ניגודית לאזהרה השוללת שלפניה: "אַל־תַּחֲלֵל אֶת־בֵּיתְךָ לְהִזְנוֹתָהּ וְלֹא־תִזְנֶה הָאָרֶץ וּמִלֶּאָה הָאָרֶץ זָמָה".

האזהרה השלישית "אֵת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקֳּדְשֵׁי תִירָאוּ" ממשיכה את הציווי השני שבחומש שמות - ציווי שבת שבספר הברית, ובפרט את הופעתו

¹ הפסוק הבא

ירגמו אותם דמיהם במ (לקמן שם, כז). וכו'. עכ"ל.
(וכ"ה בגמ' סנהדרין סו, א מות יומת - בסקילה,
אתה אומר בסקילה או אינו אלא באחת מכל מיתות
האמורות בתורה, נאמר כאן דמיו בו ונאמר להלן
דמיהם במ, מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה.
ע"כ).

ונראה לפרש דאי"ז כסתם גזירה שוה שהתורה
נדרשת בה ללמד הלכות, אלא גילוי מילתא בעלמא
הוא דדמיו בו זו סקילה, כלומר שדרשא זו מלמדת
על עצם פירוש המילות "דמיו בו" [וכן "דמיהם
בם"], שלעולם כך היא משמעותן בלשון המקרא.²

וכע"ז נראה מדברי המהר"ל בגור אריה, שכתב
זו"ל: עיין בפרשת משפטים אצל "מקלל אביו ואמו"
(שמות כא, יז) שם נתבאר מאי לשון "דמיו" אל
סקילה. עכ"ל.

ב) והנה המהר"ל בפרשת משפטים שם, פירש
הטעם בזה בשני אופנים, זו"ל: (א -) דלשון "דמיו"
שייך בסקילה, מפני שבסקילה נאמר [דברים יז, יז]
"יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו", ואין כן
בשאר מיתות, ועולה על הדעת דכיון דהעדים
ממיתים אותו - הם גרמו לו, כי הם העידו והם
ממיתים אותו, לכך כתב "דמיו בו", ואין לעדים
חיוב. (ב -) שנאמר בסקילה "יד העדים וגו' ויד כל
העם באחרונה" [שם], שציוה על מיתתו את הכל,
יותר מכל מיתה, זהו "דמיו בו", שכל כך הוא בן
מיתה ודמיו בו - עד שהכל חייבים עליו להמיתו.
עכ"ל.

ההלכה, אות ה) דהנה בסתם גזירה שוה, לכאורה אין טעם
ללמוד מלשון נביאים ללשון תורה, וכי התורה סמכה על
מה שיהיה כתוב בנביא. אבל בדרך גילוי מילתא שפיר
ילפינן דברי תורה מדברי קבלה, דז"ל שהשימוש בלשון
מסוימת מורה על משמעות מסוימת, וא"כ גם השימוש
בלשון זו על ידי נביא, אפשר ללמוד על כונת השימוש
באותה לשון בתורה. ולכן שפיר ילפינן ד"כי יגח" הוא בקרן,
ממה שנאמר בנביאים "יעש לו צדקו קרני ברזל ויאמר
באלה תנגח את ארם", דגילוי מילתא בעלמא הוא שכך
הוא פירוש "נגיחה" בלשון המקרא. (ויעו"ש מה שביאר
עוד לענין סתם גז"ש שבתורה).

השניה של הציווי בברית המחודשת שלאחר חטא
העגל. כמוהו אף היא משמשת כחתימה לפרשה
משפטית [פרשת משפטים / בהר], כמוהו אף היא
צמודה לאזהרת מניעת עבודת אלילים ["אֱלֹהֵי
מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לָךְ" (שמות לד יז) / "לֹא-תַעֲשׂוּ
לָכֶם אֱלִילִים..."] (ויקרא כו א)], וכמוהו אף היא
משייכת את ענייני השבת והמקדש זה לזה. הפרשה
המשפטית שבספר הברית מסיימת במשפטים
שבין אדם למקום: איסור עבודת אלילים וחיוב
עבודת השם שלוש רגלים במקדשו, ובפרשת
הברית המחודשת מצטרף אליהם ציווי השבת.
הפרשה המשפטית שבחומש ויקרא - פרשת בהר
- מסיימת במשפטים שבין אדם למקום: איסור
עבודת אלילים וחיוב יראת השם במקדשו, ואליהם
מצטרף ציווי השבת.

הוי אומר, שלוש פנים ליום השבת:

פנים של חוקת יסוד, דרישה ראשונית מהאדם
הישראלי להכיר באלוקיו אשר ברא כל בשישה.

פנים של קדושה, להתקדש ולקבל פני שכינה.

פנים של חובה ועבודה, לקבל על עצמו עול מלכות
שמים.

הרב חיים מצגר

אחיסמך לוד

* * *

מוות יומת אביו ואמו קלל דמיו בו (כ, ט)

א) רש"י: דמיו בו - זו סקילה, וכן כל מקום שנאמר
דמיהם במ, ולמדנו מאוב וידעוני שנאמר בהם באבן

² וזה כמו שמצינו בגמ' ב"ק (ב, ב) דת"ר (שמות כא, כח) כי
יגח, אין נגיחה אלא בקרן, שנאמר (מלכים א כב, יא) ויעש
לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה
תנגח את ארם וגו', ואומר (דברים לג, יז) בכור שורו הדר לו
וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח [רש"י: אלמא נגיחה
בקרן], מאי ואומר, וכי תימא דברי תורה מדברי קבלה
[רש"י: נביאים וכתובים] לא ילפינן ת"ש בכור שורו הדר לו,
והאי מילף הוא, גילוי מילתא בעלמא הוא דנגיחה בקרן
הוא, וכו'. ע"כ. ופירש רש"י: והאי מילף הוא - בתמיה, הא
לא גמרינן מדברי קבלה לא חיוב ולא פטור, אלא גלוי
מילתא הוא דכל היכי דכתיב נגיחה - בקרן הוא. עכ"ל.
ואשר ביאר בזה הג"ר גדליה נדל זצ"ל תלמיד החזו"א
(הובא בספר "מתורתו של ר' גדליה", חלק מקורות

ראוי לשון "דמים" אלא בסקילה בלבד, שהרי רק בה שייך פצעים הרבה, כי פעמים שאינו מת באבן אחת וסוקלים אותו באבנים הרבה, וכמו שאמרו בגמ' סנהדרין מג, א לכדתניא וירגמו אותו באבן, וכו', אבן, שאם מת באבן אחת יצא, ואצטרך למיכתב אבן, ואיצטרך למיכתב אבנים, [רש"י: במקלל כתיב אבן, ובמקושש כתיב אבנים³], **דאי כתב רחמנא אבן הוה אמינא היכא דלא מת בחדא לא ניתי אחריתי ומיקטליה, כתב רחמנא אבנים, ואי כתב רחמנא אבנים, הוה אמינא מעיקרא נייתי תרתי, כתב רחמנא אבן. ע"כ.** ובמשנה שם מה, א אחד מן העדים דוחפו וכו', השני נוטל את האבן ונותנו על לבו, **אם מת בה יצא, ואם לאו רגימתו בכל ישראל**, שנאמר (דברים יז, ז) יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה. ע"כ.⁴

ולכן כתיב לקמן (שם, כז) "באבן ירגמו אותם **דמיהם במ**", ומזה גילוי מילתא דכל היכא דכתיב "דמיו בו" - בסקילה הוא.⁵

הרב ישראל מאיר בריסקמן

לייקווד

* * *

הרבה - "שור", אדם אומר לחבירו בלילה קרא התרגול ואינו אומר קראו התרגולים, עכ"ל).
ואף שהאבן עזרא שם סיים: ודברי הקבלה נכונים והם אמת, עכ"ל, וכונתו לגמ' בסנהדרין הנ"ל, ו"ל דהיינו לענין הלכה, דסו"ס מדנקט קרא בכמה מקומות אבן בלשון יחיד, דרשו חכמים שאם מת באבן אחת יצא, אך מ"מ מצד פירוש המקרא עצמו, הרי אין מקרא יוצא מידי פשוטו שאין אבן אלא על שם המין.
וסמך לזה מן הכתוב לעיל כ, ב "מות יומת עם הארץ ירגמוהו באבן", ואיך ירגמוהו כל העם באבן אחת, אלא על כרחך שאין אבן אלא על שם המין.
וכן נראה מפשוטי המקראות בכמה מקומות שסתם סקילה באבנים הרבה היא, שהרי מלבד מה שמצינו בכמה מקראות שנאמר בסקילה "אבנים" בלשון רבים, וכגון במסית (דברים יג, יא) "וסקלתו באבנים ומת" וגו', הרי עוד זאת מצינו בכמה מקראות שהסקילה נעשית ע"י אנשים רבים [וממילא גם באבנים הרבה], וכגון בכך סורר ומורה (דברים כא, כא) "ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת" וגו'.

הרי מבואר בדבריו דאי"ז סתם גז"ש, אלא גילוי מילתא הוא דכל היכא דכתיב דמיו בו - זו סקילה, משום שלשון זה מורה על כך.

אך מ"מ לפי דרכו נמצא שאין לשון זה מורה על הסקילה עצמה, אלא רק שמצינו בסקילה דינים שמחמתם ראוי לכתוב בה לשון זה, וממילא למדנו שבסקילה הכתוב מדבר.

ג) ונראה לפרש על דרך זו אך באופן אחר, שאמנם לשון "דמיו בו" מורה על הסקילה עצמה, כלומר שסקילה מצד עצמה ראוי בה לשון זה, ועצם לשון זה פירושו סקילה בלשון המקרא.

והוא ע"פ מה שמצינו בבראשית (ד, י) דכתיב: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה", ופירש רש"י: דמי אחיך וכו' - שעשה בו פצעים הרבה, שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה. עכ"ל. הרי מבואר שכל מקום שנאמר "דמים" בלשון רבים, משמע הריגה ע"י פצעים הרבה. (כלומר שנשפך דמו מהרבה פצעים, והיינו דמים הרבה).

והנה בשאר מיתות בית דין לא שייך ענין זה, שכן בחנק ובשריפה אין פצעים כלל, ואף בסייף לעולם אין אלא פצע אחד. ונמצא שמבין כל מיתות ב"ד, אין

³ במדבר טו, לה "ויאמר ה' אל משה מות יומת האיש רגום אתו באבנים" וגו'.
⁴ ואמנם בגמ' שם ע"ב מבואר שבפועל מעולם לא הוצרכו לאבנים הרבה, שכן אמרו שם, ואם לאו רגימתו כו', והתניא מעולם לא שנה בה אדם, ע"כ, מ"מ כך הוא עיקר דין סקילה, שאם לא ימות באבן אחת, סוקלים אותו באבנים הרבה, וכמו שתירצו בגמ' שם, מי קאמינא דעביד, דאי מיצריך קאמינא.
⁵ ורק שלפ"ז יש להעיר שהרי בפסוק זה עצמו נאמר "באבן" בלשון יחיד, וא"כ איך יתכן לפרש שמה שנאמר שם "דמיהם במ" - ענינו סקילה באבנים הרבה וכמשנ"ת. ואשר י"ל בזה הוא כי אמנם לפי פשוטו של מקרא, לשון "באבן" אין פירושו באבן אחת, אלא באבנים הרבה, ורק שכן הוא דרך הלשון לכתוב לשון יחיד על שם המין, וכמו שכתב האבן עזרא לעיל שם, ג ז"ל: והיה נראה לנו כי טעם "באבן" - שם המין, כמו "ויהי לי שור וחמור" (בראשית לב, ו), עכ"ל. (וברש"י בבראשית שם: דרך ארץ לומר על שורים

פרשת אמור

הוא ציווי המגביל את הכהן מלבוא לנפש שהוא קשור אליה, כל זמן שהיא בעמו ולא לשארו.

התיאור הנגדי המיישם הוא: לא יטמא בעל בעמיו, להחלו. כאן כבר לא מדובר על הנטמא לנפש, אלא על הבעל הנטמא בעמיו, אדם שיש לו קשר לעם שהוא נטמא לו, אבל הקשר אינו שוויוני אלא קשר שיש בו פער מעמדי, הוא בעל, והנטמא הוא עמיו. מכאן ברור שההיטמאות היא חילול שלו, ואינה מתאימה לקדושתו.

מי הוא הבעל ומי עמיו², אפשר שהתורה רק מתייחסת לשאר העם הקשורים לכהן, חבריו ועבדיו, ומגדירה שאיננו חלק מהם כדי שייטמא להם.

וחז"ל הוסיפו עוד, מתוך הבנתם שברור שאדם נטמא לאשתו, שהיא באמת חצי בשרו של אדם, והמשפחתיות עמה חזקה יותר מזו של אביו ואמו, ש'על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד'. ואז מתאים לראות את הפער רק כאשר האשה באמת אינה מתאימה לכהן, והיא מחללת אותו מקדושת הכהונה.

חז"ל דרשו 'לה יטמא' מצוה, שמטמאים את הכהן בעל כרחו. וברמב"ם אבל בו כדרבנן, אולם מענין הפרשה ברור שההיתר אינו ויתור, אלא נובע מכך שאין לכהן פער מעמדי מאלו, וממילא ההיטמאות להם מתבקשת מצד טיב היחס הידוע ביניהם מתחילה.

הרב משה גרנהוט
נווה יעקב

* * *

לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעַמְּיוֹ לְהַחלוֹ. (ויקרא כא, ד)

המפרשים התקשו בפירוש פסוק זה, וחז"ל דרשו בו. יש לראות תחילה את מבנה הפרשה ומכח זה להסיק את פירוש הפסוק הפרטי

לנפש לא יטמא בעמיו

כי אם לשארו הקרוב אליו

לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו

ולאחותו הבתולה הקרובה אליו (אשר לא היתה לאיש)

לא יטמא בעל בעמיו להחלו

אלו 5 משפטים, שהראשון מקביל לאחרון, והשני לרביעי, הציר המרכזי הוא המשפט האמצעי המונה את הקרובים שהכהן יכול להיטמא להם.

השורה השניה מצטמצמת ע"י השורה הרביעית, לשאר בשרו הקרוב אליו הוא נטמא אולם יתכן שאחותו כבר לא תהיה קרובה אליו.

השורה הראשונה מכילה את הכותרת הכללית, לנפש לא יטמא בעמיו. מיהו עם זה? אב"ע פירש על הכהנים. מתאים לכך הכתוב בהמשך אצל כה"ג כי אם בתולה מעמיו יקח אשה, המתיר לפ"ז לכה"ג להינשא רק לבתולה ממשפחת הכהנים.

נראה שהכתוב 'לנפש לא יטמא בעמיו' שולל את ההיטמאות כצורתה האנושית המקורית. הפרידה מהמת נעשית ע"י הביאה לאהלו, ככתוב בחוקת אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל... או ע"י נפילה על המת ונשיקתו כמו אצל יוסף בבראשית נ. כאשר נעקר מאדם חלק מחייו, במותו של חבר או קרוב, הניתוק אינו נעשה מרחוק, אלא ע"י התקרבות ופרידה. א"כ הציווי 'לנפש לא יטמא'

² מצינו עם שמתייחס למשפחה 'לעם נכרי לא ימשול למכרה' מלמד שאין למכרה לזרים.

¹ ככתוב בבהעלתך 'אל נא תהי כמת.. ויאכל חצי בשרו'.

אשר לשון "בו" מוסב על הדבר הנקרב בעצמו על המזבח, שעליו נאמר "לא תקריבו", כלומר עצם הדבר אשר בו מום - לא תקריבו אותו, אבל לענין שלמים הרי האימורים הנקרבים על המזבח הם עצמם אין בהם מום, ולפיכך נאמר בזה "ואיש כי יקריב זבח שלמים לה' וכו' כל מום לא יהיה בו", אשר לשון "בו" מוסב על הזבח הנזכר ברישא דקרא (ולא על הדבר הנקרב על המזבח), שעל זה הזהיר הכתוב שלא יהיה מום באברי אותו הזבח אשר אימוריו נקרבים על המזבח (אע"פ שהדבר הנקרב על המזבח אין בו מום בעצמו).

ד) ולפ"ז גם יוטעם היטב לשון הפסוק הבא (שם, כב): "עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת לא תקריבו אלה לה' ואשה לא תתנו מהם על המזבח לה'", שפירש ר"י בכור שור וז"ל: "לא תקריבו אלה" - להקריבם כולם, "ואשה לא תתנו" - אפילו אימורין, עכ"ל.

אשר לפי מה שנתבאר י"ל שפסוק זה שבא לפרט מיני המומים השונים, חזר וכלל שכולם נוהגים בין בעולה ובין בשלמים, (וכסדרן בפרשה, עולה ואח"כ שלמים), כלומר שלא זו בלבד שאין להקריב על המזבח איברים אשר מום בהם, וזהו שאמר "לא תקריבו אלה לה'", כלומר "אלה" מיני המומים הנזכרים - "לא תקריבו" אותם (את המומים) בעצמם על המזבח, והיינו בעולה שכולה למזבח, אלא אף זו - שאף אימורים הבאים מהם בכלל האיסור, והיינו בשלמים שאין נקרבים מהם אלא האימורים, ונמצא שהאיברים אשר בהם המומים אינם נקרבים בעצמם על המזבח - מ"מ "ואשה לא תתנו מהם על המזבח לה'".

הרב ישראל מאיר בריסקמן
לייקווד

* * *

אשר יקריבו לה' לעולה וגו', כל אשר בו מום לא תקריבו וגו', ואיש כי יקריב זבח שלמים לה' וכו' כל מום לא יהיה בו (כב, יח - כא)

א) צ"ע למה כפל הכתוב פעמיים בזה אחר זה איסור הקרבת בעלי מום, תחילה בעולה ואח"כ בשלמים. (ואמנם בגמ' בכורות לג, ב דרשו קרא יתירא דשלמים לאיסור הטלת מום³, אך עדיין צ"ב על דרך הפשט).

(וכבר עמד בזה הספורנו, ופירש וז"ל: ואחר שהזהיר על העולה שהיא קדשי קדשים, שיהיה זכר ושלא יהיה בו מום, וכו', אמר ואיש כי יקריב זבח שלמים לה' - באר שאף על פי שהם קדשים קלים, ובהם לא יתחייב זכרות, כמו שבאר למעלה באמרו "אם זכר אם נקבה" ג, א) מכל מקום יתחייב בהם התמות, וכו'. עכ"ל).

ב) והנראה בזה על דרך הפשט הפשוט, שהיה עולה על הדעת לומר שלא יאסר בעל מום אלא בעולה, שהיא קרבה כליל על המזבח עם האברים אשר מום בהם, וזה ודאי בזיון כלפי גבוה, וקרינן ביה הקריבהו נא לפחתך הירצך וגו' (מלאכי א, ח).

והיינו דקמ"ל קרא בדרך לא זו אף זו, דאפילו בשלמים נאסר בעל מום, דאע"פ שאין קרבים מהם על המזבח אלא האימורים, והרי אין בהם מתום, מ"מ מאחר שבאו מבהמה בעלת מום אסורים בהקרבה.

ג) ובזה יוטעם שינוי לשון האזהרה בין הפרשיות, שבפרשת עולה נקט הכתוב "כל אשר בו מום לא תקריבו", משא"כ בפרשת שלמים נקט "כל מום לא יהיה בו".

דהנה לענין עולה הרי המקריב בעל מום נמצא מעלה על גבי המזבח האברים עצמם אשר מום בהם, ולפיכך נאמר בזה "כל אשר בו מום לא תקריבו",

ומעשר שנאכלין במומן יש מקום לחוש שבכונה יעשה בו מום משא"כ קדשי קדשים למאי יעשו בה מום והרי סוף סוף יהיו נפדין ודמיהם לעולה. עכ"ל.

³ ולפ"ז מה שנזכר איסור זה זוקא בשלמים, פירש הנצי"ב בהעמק דבר וז"ל: אבל תמים יהיה לרצון כל מום לא יהיה בו - ידוע פי' הגמ' דהוא ל"ת שאסור לעשות בו מום והוצרך להזהיר ע"ז ביחוד בקדשים קלים משום שנכלל בהם בכור

פרשת בהר

כך נאמר בהמשך על מקרה כזה: וכי תשיג יד גר ותושב עמך, ומך אחיך עמו. כלומר הגר והתושב השיגה יכלתם להיכנס למרחב המשפחתי-שבטי ישראלי, ואילו אחיך נפל מהמרחב הזה לידי הגר והתושב.

לפ"ז 'ומטה ידו עמך' כלומר שאינו מצליח להחזיק להיות יחד אתך, ועל כן עליך להיות אחראי להחזיק אותו למרות שאין בכחו בכך, 'והחזקת בו גר ותושב' משמעו 'והחזקת בו מפני הגר והתושב' כדי שיחיה עמך.

הדרך לכך היא לראות את המשבר שלו ממבט של אחוה, ולא לנצל אותו בהלוואת ריבית, כך גם ירויח הלוואה שלא תנשוך אותו. וגם יזהה את עצמו עם אחיו הדואגים לו ולא עם הנכרים הששים להלוות לו בריבית.

אפשר להראות את הביטוי הזה בשני מקומות. עזיבת משפחת אלימלך את בית לחם וכמעט טמיעה בארץ מואב. ובנאמר בדברים הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה הוא ילוך ואתה לא תלונו הוא יהיה לראש ואתה תהיה לזנב.

הרב משה גרנהוט
נווה יעקב

* * *

כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך: אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלֹהיך וחי אחיך עמך: את כסףך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אֶכְלָךְ. (ויקרא כה, לה – לו)

על פניו הפרשה ברורה, אולם המילים 'גר ותושב' שבפסוק הראשון תמוהות. המפרשים פירשו וכן דרשו חז"ל שהפסוק מרחיב את החובה לדאגה גם לגר תושב.

'אחיך' שבתחילת הפרשה מתייחס בודאי לאח מבני ישראל שיש לו משפחה, שהרי כשהוא חוזר ביובל נאמר עליו ושב אל משפחתו ואל אחזת אבתיו ישוב. א"כ האח אינו גר ותושב. וקריאת הפסוק צריכה להיות כי ימוך אחיך וגר ותושב והחזקת בו, לפ"ז הסיומת וחי אחיך עמך אינה מתאימה למקרה של גר ותושב, וחז"ל באמת דרשו ממנה להקדים אחיך לגר ותושב.

הביטויים 'ומטה ידו, והחזקת בו, וחי עמך' הם לכאורה ציוריים, האמנם? בנוסף, מהו 'עמך' החוזר כמה פעמים?

נראה ללמוד מכמה מקומות על איזו מציאות התורה מדברת. 'כי ימוך' מתאר מצב כלכלי גרוע, זו המציאות האובייקטיבית. אולם משמעותה היא שיתכן שהעני שמזלו הרע לו כאן יעזוב את משפחתו וסביבתו וילך לסביבה אחרת, זרה למשפחתו ואולי גם זרה לעמו ולאלהיו.

פרשת בחוקותי

ד'השמותי' משורש 'שממון' ומשמע שהוא קיים רק שממה מבאי שעריה, וע"ש רש"י, וצע"ג.

והנראה בזה, דעיין רמב"ן [כ"ו ט"ז] דתוכחות הללו הם לבית הראשון והתוכחות של משנה תורה הם

וְשִׁבְרֹתַי אֶת גְּאוֹן עֲזוֹכֶם (כו, יט)

ברש"י, זה בית המקדש, וכן הוא אומר [יחזקאל כ"ד כ"א] הנני מחלל את מקדשי את גאון עוזכם, עכ"ל. ולכאורה צ"ע דהרי להלן הוא אומר [כ"ו ל"א] והשמותי את מקדשיכם. ופעמיים ל"ל. גם צ"ע

החמה, ונקראו בשם חניסנסיא. וכן ראיתי בראשה של 'פסל החירות' אשר פה אצלינו ליד עיר ניו יארק, באי הנקרא עלי"ס איילענד. וא"כ כל דבר עגול אשר יוצא ממנו כמין קרנים נקרא כן. ולפי"ז יש לפרש מה שנאמר [נחום ב' ד'] והברושים הרעלו. כלומר, עשו חנית מעצי ברושים, ועל ראשה עשו עיגול עם הרבה מחטים יוצאות ממנה, וכידוע היה קיים כענין הזה בכלי המלחמה, כי יכה בה את האויב עד זוב דם. ולפי"ז יתכן לפרש מה שנאמר [ישעיה נ"א י"ז] כוס התרעלה. כלומר, היו משימין מחטין תוך כוס היין, והשותה לתומו שתה את המחטין וניקבו את מעיו עד שמת. ושמה מחטין הללו היו מעין המחטין שעל החנית, ונופל בה לשון רעל, והבן.

* * *

והכרתי את המניכם (כו, ל)

ביחזקאל [ח' ט"ז] ויבא אתי אל חצר בית ה' הפנימית והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אחריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחיתם קדמה לשמש.

ויש לעיין בתופעה כזו. למה באו עד למקדש כדי להשתחות לחמה, למה לא עשו מעשיהם במקום אחר. ובסוכה [נ"ג ב'] מפורש שרצו גם לפרוע באחריהם נגד ההיכל³. וזה גם כן יכלו לעשות מחוץ לביהמ"ק למה באו בצל קורתה. אולם בירושלמי [סוכה] מבואר שהיו פונים ומשתחיים להיכל ואחר כך לשמש, ופוסחים מזה לזה, ע"ש, ולפי"ז מובן מה שבאו לביהמ"ק.

והנראה על דרך הפשט, דייעוין בירושלמי עירובין [פרק ה' הלכה א'] כמה יגעו נביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצמצמת בו באחד בתקופת טבת ובאחד בתקופת תמוז.

¹ ויש להעיר מגמ' [זבחים ס"ב א'] בשלמא בית מינכרא צורתו. וע"ש רש"י, יסודות החומות, עכ"ל. וכ"ה באמת משמעות לשון 'מינכרא', שאינו קיים ממש. וצ"ע. ועיין מש"כ הגר"ח קניבסקי שליט"א בס' דרך חכמה [פ"א ה"ט בביה"ל ד"ה נעקרה אבן].

² ועיין מש"כ בזה תלמיד המהרש"ל [נדפס בשו"ת מהרש"ל, זכרון אהרן, ירושלים תשע"ט, עמ' תע"ט אות ח']. ויש שם ט"ס וצ"ל מכוער במקום מבואר.

לבית השני. וכ"כ בזוהר [זוה"ח נ"ט ב']¹. ואמרו בשמות רבה, הובא בר"ש משאנ"ץ [פרה פ"ג מ"ג], דבחרבן בית ראשון רק התקרה נחרב, אבל הכותלים נשאר². וא"כ 'שברתי את גאון עוזכם' קאי על תקרת הבית. 'והשמותי את מקדשיכם' קאי על שממון שישרה בקרב כותליה. וזה נכון מאוד.

ובזה יל"פ מה שאמר שלמה המלך [קהלת י' י"ח] בעצלתים ימך המקרה, וע"ש רש"י, דקאי על חרבן ביהמ"ק. ולפי הנ"ל יתבאר יפה כי שלמה הרי מדבר על ביהמ"ק הראשון שבנה, וניבא כי רק המקרה ימך ולא הכותלים.

ויש להוסיף מה שנא' בחגי [א' ד'] העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב. והמפרשים נתקשו בזה, למה נאמר הבית "הזה" אם אין בית כלל. אבל להנ"ל ניחא כי הכוונה לבית הזה ממש כי לא נהרס רק הגג.

* * *

והכרתי את המניכם (כו, ל)

בתר"א, חניסנסיכון. ורבים מן המפרשים אשר נלאו להבין פשר דבריו. אבל הנראה, כי 'חמנים' היו מין ע"ז גדולה מחוברת לארץ, אשר נעשה בצורת חמה. כלומר, דבר עגול וסביב לה קרנים כקרני השמש. וצורה כזו נקרא בארמי 'חניסנסיא'. וכן אתה מוצא בישעיה [ג' י"ט] והרעלות. ותרגומו, וחניסנסיא. וכנראה היו הם תכשיטים שנעשו בדמות השמש, כלומר, עגולה וקרנים סביב לה. וכן נראה ממה שנא' שם 'והשהרנים', ובמצודות ורד"ק פי' דזה מלשון סהר, והיינו ירח, והיא מין תכשיט העשוי כדמות הירח, ע"ש. ולפי"ז גם רעלות הם מין תכשיט העשוי כדמות החמה, וק"ל.

וקרוב לזה יש לומר, כי הרעלות היו כמין כיסוי להראש ויצאו ממנו כמין קרנים סביב לה, וזה דמות

¹ אבל בס' 'הגיון הנפש' לר' אברהם בר חייא הנשיא [עמוד הרביעי עמ' 39] כתב להיפך. ועיין מה שהאריך בזה רח"ד שעוועל ז"ל ב'השמטות ומילואים' על הרמב"ן עה"ת [ח"ב עמ' תקכ"ג].

² ועי' תענית [כ"ט א'] דכשנחרבה הבית בראשונה עלו הכהנים עם המפתחות על גג ההיכל, ע"ש. וכע"ז בירושלמי יומא. ושמה לכך הלכו הגוים מיד להחריב הגג, להפיל כל העם אשר עליה, וכאשר ראו שכולם כבר נהרגו הניחו שאר ביהמ"ק על מכונה.

יתכן עוד, כי רק "נביאים הראשונים" יגעו, אבל נביאים האחרונים בבית שני לא יגעו ע"ז⁵, כי ראו את התקלה שיצא מזה, אז רצו דוקא שלא לבנותה כך⁶. אבל עיין ר"ש משאנץ [פרה פרק ג'] כי נבוכדנצר וחייליו לא חרבו כותלי ביהמ"ק רק התקרה. ולפי"ז יתכן כי מהאי טעמא יגעו רק הראשונים, כי עדיין היתה השער קיימת בבית שני.

הרב אברהם מנחם הורוויץ

ניו יורק

* * *

והנה, זה ידוע כי נמצא כיום הרבה בנינים שהיו משמשים לעובדי חמה, יעקרה ה' במהרה. ועל פי רוב הוכיחו החוקרים כי נבנו באופן מיוחדת שיזרח עליה או בתוכה השמש בתקופות מסוימות, וביום אשר הזריחה בה השמש כפי אופן הבנייה עשו ליום אידם. והדברים ארוכים וידועים.

ובראות עובדי החמה שבבית ראשון כי גם לשער המזרחי יש תופעה כזו, אזי קונן בקרבם היצר לבוא לשם ולהשתחות לשמש באותה תקופה.

ויתכן שלכן היו הנשים מבכות את תמוז בחצר החיצונה ג"כ, כי היה אז יום ראשון לתמוז וזה היה יום אידם כי ביום ההיא התחילה השמש לזרוח על השער מצד אחד⁴.

פרשת במדבר

בם בקדש ונתנו אל בגד תכלת וכסו אותם במכסה עור תחש" וגו', ופירש רש"י: "את כל כלי השרת אשר ישרתו בם בקדש" - בתוך המשכן שהוא קדש, והן כלי הקטרת שמשרתין בהם במזבח הפנימי. עכ"ל.

וכן מצינו במזבח הנחשת (לקמן שם, יג - יד) דכתיב: "ודשנו את המזבח ופרשו עליו בגד ארגמן, ונתנו עליו את כל כליו אשר ישרתו עליו בהם את המחתת את המזלגת ואת היעים ואת המזרקת כל כלי המזבח ופרשו עליו כסוי עור תחש" וגו'.

ורק במנורה נצטוו לכסותה ביחד עם כליה, דכתיב (שם, ט, י) "ולקחו בגד תכלת וכסו את מנרת המאור ואת נרתיה ואת מלקחיה ואת מחתתיה ואת כלי שמנה אשר ישרתו לה בהם, ונתנו אותה ואת כל כליה אל מכסה עור תחש" וגו'.

וצ"ב מה נשתנה ענין המנורה מכל שאר כלים לענין זה, הלא דבר הוא.

לְקַחוּ בְּגַד תְּכֵלֶת וְכִסּוּ אֶת מְנַרְת הַמְּאֹר וְאֶת נִרְתֶיהָ וְאֶת מִלְקָחֶיהָ וְאֶת מַחְתֹתֶיהָ וְגו' (ד, ט)

(א) הנה רוב כלי המשכן נתכסו הם בפני עצמם וכלי תשמישם בפני עצמם, וכדלקמן.

שכן מצינו בשולחן (לעיל שם, ז - ח) דכתיב: "ועל שלחן הפנים יפרשו בגד תכלת ונתנו עליו את הקערת ואת הכפת ואת המנקית ואת קשות הנסך ולחם התמיד עליו יהיה, ופרשו עליהם בגד תולעת שני וכסו אתו במכסה עור תחש" וגו', ופירש הרמב"ן ז"ל: ולחם התמיד עליו יהיה - על השולחן עצמו יהיה הלחם, ועליהם בגד התכלת, ושימו על הבגד הזה בשלחן כל הכלים, ואחרי כן יפרשו על הכלים והשולחן בגד תולעת שני. כי לכבוד הלחם שהוא מסודר כהלכתו יפרשו בגד תכלת, להפריש בין השלחן ולחמו ובין הכלים. עכ"ל.

וכן מצינו במזבח הזהב (לקמן שם, יא - יב) "ועל מזבח הזהב יפרשו בגד תכלת וכסו אתו במכסה עור תחש וגו', ולקחו את כל כלי השרת אשר ישרתו

⁶ וכמו שכיתת חזקיהו המלך נחש הנחשת על שטעו אחריה. ועי' תוספתא [תרומות פרק ז' הלכה י"ג] המברך על החמה הרי זו דרך אחרת. משמע כי אף בבית שני היה נפוץ עובדי חמה. ועי' מש"כ בזה רש"ל ב'תוספתא כפשוטה'.

⁴ אמנם עיין מה שביאור בזה הרמב"ם באופן שונה בספרו מורה נבוכים.

⁵ עיין בגמ' [סוטה מ"ח ב'] לגבי אורים ותומים, ד'נביאים הראשונים' היינו מזמן בית ראשון, ע"ש מסקנת הגמ'. ולכאוף ה"ה כאן.

אין עושין אותה של יד, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, ע"כ.

וכתב הרמב"ם (הלכות תפילין פרק ג הי"ז) וז"ל: וכן רצועה של תפלה של ראש אין עושין אותה לתפלה של יד, עכ"ל.

והנה רצועות של תפילין מפורש בש"ס שאינן אלא תשמישי קדושה, ולא גוף הקדושה כמו הפרשיות, וכמבואר בגמ' מנחות (לה, ב) אמר רב פפא גרדומי רצועות כשירות, ולא מילתא היא, מדאמרי בני רבי חייא גרדומי תכלת וגרדומי אוזב כשירין, התם הוא דתשמישי מצוה נינהו, אבל הכא דתשמישי קדושה נינהו לא. ע"כ. וכן איתא במגילה (כו, ב) ואלו הן תשמישי קדושה, כו', ונרתיק של תפילין ורצועותיהן. ע"כ.

וא"כ מבואר ברמב"ם שכל שהוא עכ"פ תשמישי קדושה, ולא תשמיש מצוה בעלמא, אף שאינו גוף הקדושה, נוהג בו דין אין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה. (וע' ביאור הגר"א או"ח סי' מב סק"א שהביא מקור לזה מגמ' מגילה כו, ב האי תיבותא דאירפט וכו', עי"ש).

והנה גם כלי המשכן תשמישי קדושה הם, (ולא תשמישי מצוה בעלמא), וכמבואר בהשגות הרמב"ן לספר המצוות להרמב"ם (מצוה לג), וז"ל: אבל כולם חלקים מחלקי העבודה המצווה ממנו יתברך בימים הנאמרים בהן וכבר התבאר שאין מונין חלקי המצוות, ולכן לא נמנה אנחנו עשיית השולחן והמנורה והמזבח מצוה, מפני שנצטוינו לשום לחם לפני ה' תמיד וצוה אותנו בהכשר העבודה הזאת שהיא לשום בשלחן מתואר, ושיסדור עליו בענין כן, וצונו יתברך בהדלקת הנר לפניו וסדר לנו שתהיה ההדלקה הזו במנורת זהב משקלה וענינה כן וכן, והנה הם תשמישי קדושה. עכ"ל.

ונמצא שגם לענין כלי המשכן נוהג הדין שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה.

וא"כ י"ל שאם נשבר מזהב השולחן, אין עושין ממנו קערות לשולחן, הואיל וקדושת קערות קלה מקדושת השולחן עצמו, משא"כ אם נשבר מזהב המנורה, לפי רש"י הנ"ל יהא מותר לעשות ממנו מחתות למנורה, הואיל וקדושת שניהם שוה.

(שו"ר בשם הגר"נ טוקר ז"ל מראשי ישיבת חברון שהעיר עוד הערה בזה, שמצינו הבדל גם בלשון הכתוב בפרשה לענין כלי תשמישם של כלי המשכן, שבמנורה מתוארים כלי תשמישה בלשון יחס למנורה: "ואת נרותיה ואת מלקחיה" וגו', משא"כ בשאר כלי המשכן מתוארים כלי תשמישם בפני עצמם, כגון בשולחן: "את הקערות ואת הכפות" וגו', וכן במזבח הנחושת: "את המזלגות ואת היעים" וגו', וצ"ב מאי שנא).

(ב) ואשר יתכן לומר בזה, דהנה בדין המנורה נאמר (שמות כה, לז - לט): "ועשית את נרתיה שבעה וגו', ומלקחיה ומחתתיה זהב טהור, ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה", וכן נאמר (שם לז, כג - כד): "ויעש את נרתיה שבעה ומלקחיה ומחתתיה זהב טהור, ככר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה".

ופירש רש"י (שם כה, לט): "ככר זהב טהור [יעשה אותה את כל הכלים האלה]" - שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר. עכ"ל. וכתב הרמב"ן שם: ככר זהב טהור - שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר. לשון רש"י. וכן הוא פשוטו של מקרא. עכ"ל. (ויעו"ש בהמשך דבריו שהביא מסוגיא דמנחות פח, ב שאין דעת רבותינו כן).

הרי שלפי פשוטו של מקרא וכ"ה דעת רש"י, התורה נתנה משקל אחד למנורה עם כל כלי תשמישה ביחד, שכולם יעלו ביחד למשקל ככר.

ג) אשר נראה מזה שנשתנה גדר המנורה מגדר שאר כלי המשכן, שרק המנורה נחשבים כלי תשמישה מכלל החפצא דמנורה עצמה, דמשו"ה כללה התורה משקל כליה עמה, לדעת רש"י הנ"ל.

ולפ"ז יתכן לומר, שקדושת כלי תשמישה של המנורה חמורה מקדושת כלי תשמישן של שאר כלי המשכן, שכולם קדושתן קלה מקדושת הכלי שהם משמשות לו, משא"כ כלי המנורה שקדושתן כקדושת המנורה עצמה, מאחר שנחשבים מכלל עצם המנורה, וכמשנ"ת.

ד) ואולי גם נפק"מ לדינא בזה, דהנה קי"ל במנחות (לד, ב) תפלה של יד עושין אותה של ראש ושל ראש

ישרתו לה בהם", וא"כ לענין כלי שמנה לכאורה לא יועיל מה שנתבאר.

אמנם כבר כתב הרמב"ן בשמות שם וז"ל: **ויכנס עוד בכלל "כל כליה" (שם לו, כד) - כלי השמן**, שהרי עשה לה כלים רבים מלבד אלה הנזכרים, כמו שנאמר במסעות (במדבר ד, ט) "וכסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה אשר ישרתו לה בהם". עכ"ל.

ונמצא שלדעת רש"י שכל כליה בכלל משקל ככר של המנורה, הרי נכללו בזה גם כלי שמנה, ולכן גם הם נתכסו עמה.

הרב ישראל מאיר בריסקמן
לייקווד

* * *

(ה) ולפ"ו יתיישב היטב מה נשתנה ענין המנורה מכל שאר כלי המשכן לענין דין כיסוי כלים.

די"ל דשאר כלי המשכן שנצטוו לכסותם הם בפני עצמם וכלי תשמישם בפני עצמם, היינו טעמא משום שקדושתן חמורה מקדושת כלי תשמישן.

משא"כ מנורה שקדושת כלי תשמישיה כקדושת עצמה, לפיכך נצטוו לכסותה ביחד עם כליה.

(ובזה גם תתיישב הערת הגר"נ טוקר הנ"ל לענין שינוי הלשון).

(ו) אך עדיין צ"ע, דהנה בפסוקים הנ"ל לענין משקל ככר המנורה, הרי לא נזכרו בפירוש אלא נרותיה ומלקחיה ומחתותיה, ואילו בפרשה זו לענין כיסוי המנורה, הרי נצטוו לכסות עמה גם את כלי שמנה, כדכתיב: "וכסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה אשר

פרשת בהעלותך

(ב) והנראה בזה, דהנה כתב הרמב"ן עה"ת (סוף פרשת בא) וז"ל: ולכן יאמר הכתוב במופתים (שמות ח, יח) "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" - להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה (ר"ל את הארץ) למקרים, כדעתם, ואמר (שם ט, כט) "למען תדע כי לה' הארץ" - להורות על החידוש, כי הם שלו, שבראם מאין, ואמר (שם ט, יד) "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ" - להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו. כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה. **ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון.**

וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וְגו' וְחָדַל לְעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וְנִבְרָתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיּוֹהָּ כִּי קָרְבַּן ה' לֹא הִקְרִיב בְּמִעֲדוֹ (ט, יג)

(א) יש להעיר דהנה שם "קרבן ה'" לא מצינו אלא בקרבן פסח בלבד ולא בשאר קרבנות שבתורה, וצ"ע מה נשתנה קרבן פסח מכל הקרבנות להיותו נקרא קרבן השם¹.

עוד יש להעיר דאף לענין קרבן פסח לא מצינו שם זה בתורה אלא בכתוב הנ"ל ובכתוב לעיל (שם, ז) "למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במועדו בתוך בני ישראל", ויש להבין למה רק בשני מקומות הללו נקרא הפסח בשם קרבן השם, ודלא כמו בשאר מקומות בתורה [ואף בכל שאר פסוקי פרשה זו], שלא נקרא אלא פסח.

¹ לשם השם, וכו'), אבל הקרבן עצמו אינו נקרא "קרבן ה'" אלא בפסח בלבד.

¹ ומה שמצינו בשאר קרבנות לשון "קרבן לה'", ענין אחר הוא, דר"ל קרבן הנקרב לשם ה' (וכמו ששינוי במשנה זכחים מו, ב לשם ששה דברים הזבח נזבח, לשם זבח, לשם זוכח,

קרבן ה' לא הקריב" וגו', בא הכתוב לפרש בזה טעם חיוב כרת על ביטול הפסח, על דרך מה שפירש בזה הרמב"ן, והיינו שלשון "כי" הוא נתינת טעם, ור"ל מפני מה המבטל קרבן פסח ענוש כרת, משום שלא הקריב את **קרבן ה'**, כלומר הקרבן שכל ענינו לזכור את ה', ולפיכך החמירה בו תורה. (ואולי משום הכי נשתנה דינו מרוב עשין שבתורה שאין בביטולן כרת).

ד) ובזה גם יוטעם היטב למה נקרא הפסח "קרבן ה'" בכתוב לעיל (שם, ז) "ויאמרו האנשים ההמה אליו אנחנו טמאים לנפש אדם למה נגרע לבלתי הקריב את **קרבן ה'** במועדו בתוך בני ישראל".

דהנה העיר האור החיים שם וז"ל: צריך לדעת טענת האנשים במאמר "למה נגרע", הלא טעמם בפיהם יענו, אנחנו טמאים, ומה מבקשים ליתן להם תורה חדשה, עכ"ל. (וכבר עמדו בזה הראשונים שם).

ואשר י"ל בזה ע"פ מש"כ החינוך (מצוה שפ) בטעם מצות פסח שני, וז"ל: משרשי המצוה, **לפי שמצות הפסח הוא אות חזק וברור לכל רואי השמש בחדוש העולם**, כי אז בעת ההיא עשה עמנו האל ברוך הוא נסים ונפלאות גדולות ושינה טבע העולם לעיני עמים רבים, וראו כל עמי הארץ כי השגחתו ויכלתו בתחתונים, ואז בעת ההיא האמינו הכל ויאמינו כל הבאים אחריהם לעולם באמת שהוא

והחמיר מאד בענין הזה, כמו שחייב כרת באכילת חמץ ובעזיבת הפסח. עכ"ל.

והמבואר בדבריו, שענין קרבן פסח הוא לעשות זכרון למופתי יציאת מצרים המעידים על מציאות השם והשגחתו ויכלתו ויחידוש העולם על ידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים, כמו שנאמר בשמות (ה, ב) "ויאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח".²

אשר לפ"ז י"ל שעל כן נקרא הפסח "קרבן ה'", כי כל עיקר ענינו להזכיר ולהודיע מציאות ה' והשגחתו.³ ונמצא שלשון "קרבן השם" אין פירושו 'קרבן להשם' או 'קרבן של השם', אלא פירושו 'קרבן בענין השם', כלומר קרבן המודיע מציאות ה'.

ג) ולפ"ז יוטעם היטב למה נקרא הפסח "קרבן ה'" דוקא בכתוב הנ"ל שנאמר בו "והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי **קרבן ה'** לא הקריב במועדו".

דהנה בסוף דברי הרמב"ן הנ"ל מבואר שכל עיקר מה שהחמירה תורה במצות קרבן פסח לענוש כרת על ביטולו, היינו משום שהוא זכרון למופתי מצרים המעידים על מציאות ה'.

ולפ"ז נראה שענין זה מבואר בכתוב עצמו, שמה שאמר הכתוב "ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי

אשר הוצאתיך, כי הם היודעים ועדים בכל אלה, מזה תדע שאנכי ה'.

³ ובביאור דברי הרמב"ן שם שקרבן פסח מזכיר ומודיע מציאות ה' והשגחתו, כתב הרמב"ן במקום אחר (שמות יב, ג), וז"ל: טעם המצוה הזאת, בעבור כי מזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול, כי הוא מזל הצומח, לכך צוה לשחוט טלה ולאכול אותו, להודיע שלא בכח מזל יצאנו משם אלא בגזרת עליון. ועל דעת רבותינו שהיו המצרים עובדים אותו, כל שכן שהודיע במצוה הזאת שהשפיל אלהים וכחם בהיותו במעלה העליונה שלו. וכך אמרו, קחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים (שמות רבה טז, ב). עכ"ל.

ועוד י"ל עפ"מ שמצינו בגמ' פסחים (צו, א) ג' מזבחות היו שם [רש"י: להזאת הדם], על המשקוף ועל שתי המזוזות, ע"כ, הרי שעיקר עבודת הקרבן, דהיינו הזאת הדם, היה סיבה להשגחת ה' על ישראל, וכמו שנאמר בשמות (יב, ג) "והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עליכם".

² ובביאור הענין כתב הרמב"ן בשמות כ, ב עה"כ "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" וגו', וז"ל: אנכי ה' אלהיך - הדבור הזה מצות עשה, אמר אנכי ה', יורה ויצוה אותם שידעו ויאמינו כי יש ה', וכו', כלומר הווה, קדמון, מאתו היה הכל בחפץ ויכולת, וכו', ואמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ, כי בידיעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם, וגם תורה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו, ותורה על היכולת, והיכולת תורה על היחוד, כמו שאמר (לעיל ט יז) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. וזה טעם אשר הוצאתיך, כי הם היודעים ועדים בכל אלה. עכ"ל. הרי שידיעת ה' ויחודו, מוכרחת מכח מופתי יציאת מצרים, כלומר שיציאת מצרים שהוכיחה לעינינו את מציאות ה' ויכולתו ורצונו והשגחתו ויחודו, מחייבת אותנו להאמין שיש ה', כלומר שם הוי"ה, שהוא השם המורה על כל העינים האלו. [וכלשון הרמב"ן: ואמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ וכו']. וזהו כונת הכתוב, שמאחר שהוצאתיך מארץ מצרים וראית בעיניך את מציאותי ויכולתי, [וכלשון הרמב"ן: וזה טעם

שטענו כן היו מצטוים בפסח שני, ורק שזכו שתיאמר על ידם, וכמש"כ רש"י: ראויה היתה פרשה זו ליאמר על ידי משה כשאר כל התורה כולה, אלא שזכו אילו שתיאמר על ידם שמגלגלין זכות על ידי זכאי).

וא"כ י"ל שזהו פירוש מאמרם "למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה'" וגו', כלומר שמאחר שאינו כשאר קרבנות, אלא "קרבן ה'" הוא, כלומר קרבן המביא לידיעת ה', א"כ אין ראוי שנגרע לבלתי הקריבו.

הרב ישראל מאיר בריסקמן
לייקווד

* * *

ברוך הוא ברא העולם יש מאין בעת שרצה, וכו', על כן היה מרצונו ברוך הוא לזכות במצוה זו הנכבדת כל איש מישראל, ואל יעכבהו אונס וריחוק מקום מעשותה, כי אם יקרהו עון שנאנס בחדש הראשון ולא זכה בה עם הקודמים, יעשה אותה בחדש השני. ולפי שהוא יסוד גדול בדת, הגיע החיוב גם כן אף על הגר שנתגייר בין פסח ראשון לשני, וכן קטן שהגדיל בין שני הפסחים שחייבים לעשות פסח שני. עכ"ל.

אשר לפ"ז י"ל שזו היתה טענת האנשים הטמאים לנפש אדם אף קודם שנצטוו על פסח שני, שמאחר שהפסח הוא יסוד גדול בדת, והוא מביא לידיעת ה', הרי ראוי הוא שיהא דין תשלומין למי שנאנס ולא עשאו [כמו שמצינו תשלומין לחגיגה⁴], כי לא מסתבר שמחמת אונסו יפסיד את עיקרי הדת. (ואמנם צדקו בזה שכן הדין נותן, שהרי גם לולא

פרשת בלק

זֶה שְׁלֹשׁ רְגָלִים (כב, כח)

צ"ע היכן מצינו שאמר ה' לברכינו במועדים, וי"ל שהוא על שם הכתוב בדברים (טז, טז - יז) "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלהיך וכו' ולא יראה את פני ה' ריקם, איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך".

וא"כ נמצא שכל עיקר ברכת ה' שמזכירים בתפילה זו, אינה אלא בשלש רגלים, ולכן אין לומר כן אלא בתפילת שלש רגלים ולא בשאר מועדים.

והמבואר בדבריהם, שמה שנאמר לענין עולת ראייה ושלמי חגיגת הרגל "כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך", אין הכונה בזה רק שתביא קרבנות ברגל כפי ברכת ה' שנתן לך בכל ימות השנה, אלא נכלל בזה עוד שע"י חגיגת הרגל עצמה באה ברכת ה' לישראל, שהרי על זה תקנו בתפילת הרגלים הנוסח "והשיאנו ה' אלקינו את ברכת מועדיך וכו' כאשר רצית ואמרת לברכינו".

ג) ולפ"ז יתיישב היטב, שמשום כך לא יתכן שתחול קללת בלעם על ישראל, הואיל והם אומה החוגגת שלש רגלים, וא"כ הריהם מבורכים מפי עליון בברכה של חגיגת הרגל, (והוא מדויק היטב בלשון

א) פירש רש"י (ע"פ תנחומא): רמז לו, אתה מבקש לעקור אומה החוגגת שלש רגלים בשנה. עכ"ל.

וצ"ע מה ענין חגיגת שלש רגלים למניעת קללותיו של בלעם, וכבר עמד על זה המהר"ל בגור אריה וז"ל: מאי שנא מצוה זאת שרמז לו, משאר מצוות. עכ"ל. (ויעו"ש מה שביאר בזה).

ב) והנראה בזה, דהנה כתב הרא"ש בר"ה (פ"ד סי' יד), וז"ל: אבל גאון רבינו יצחק הלוי ז"ל הנהיג בגרמיי"ש שלא לומר [נוסח "והשיאנו" בר"ה וביו"כ], לפי שברכת מועדים לא שייך אלא בשלש רגלים, דכתיב "שלוש פעמים בשנה יראה" וסמך ליה "איש כמתנת ידו כברכת ה'" וגו', וכן כתב רבנו שאלתיאל ש"ב ברכת מועדיך" זהו קרבן חגיגה, דכתיב ביה "כברכת ה' אלקיך", וזה אינו כי אם שלש פעמים בשנה. עכ"ל.

וביאור דברי הגאונים, דהנה בעיקר מה שתקנו בתפילת המועדים לומר "והשיאנו ה' אלקינו את ברכת מועדיך וכו' כאשר רצית ואמרת לברכינו",

⁴ (חגיגה ט, א) חוגג והולך כל הרגל, כמו כן יצו ה' להם שיעשו פסח למחר. וכו'. עכ"ל.

⁴ וכמש"כ האור החיים שם וז"ל: או ירצה לומר שיעשו לפסח תשלומין, כחגיגה שיש לה תשלומין כל שבעה, שאמרו

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים (כ"ה א')

כאשר חנו בערבות מואב, נתישבו בכל חבל הארץ כמפורש [במדבר ל"ג מ"ט] מבית הישימות עד אבל השטים. אבל חטאו בשכונת 'שטים', כמפורש כאן. שמא היתה עיר יפה עם גנות ופרדסים, אולי גם מימיה יפים³, והיו באים מעיר מואב לטייל שם. והיו בנות מואב באות להתענג ולטייל שם, ושם היו גם בני ישראל הולכים לטייל, ונצמדו יחדיו לעבירה.

ואם כן הדבר, שמא לכן נקראת 'שטים', שהיא לשון טיול, כמו שכתב רש"י עה"פ [במדבר י"א ח'] שטו העם ולקטו. כי שמה נאספו לטייל בשדות ובגנים. והדים לדבר זה תמצא בדברי חז"ל [במדבר רבה כ' כ"ב] כי שתיית מימיה גרמו לישראל לזנות⁴.

הרב אברהם מנחם הורוויץ

ניו יורק

המדרש הנ"ל, שאינו מצד עצם הרגלים אלא מצד חגיגת הרגלים), והיינו כענין הכתוב לעיל (שם, יב) "לא תאור את העם הזה כי ברוך הוא", שפירש האבן עזרא שם וז"ל: "כי ברוך הוא" – הטעם, כי לא תוכל לקלל אותו, כי אני ברכתיו. עכ"ל.

שוב הראוני שכיונתי בזה למש"כ הגאונים בספר פתרון תורה¹ וז"ל: אמר המלאך לו, "זה שלש רגלים", מה הוא שלש רגלים, רמז לו שהוא מבקש לקלל אומה שנצטוה לזמן ג' רגלים בשנה, שנא' (שמות כג, יד) "שלש רגלים [תחוג לי בשנה]", וכו', ובו בשעה כתיב (שמות כ, כ) "[בכל המקום אשר אזכיר את שמני] אבוא אליך וברכתך"², ואומר "איש [כ]מתנת ידו [כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך]". עכ"ל.

הרב ישראל מאיר בריסקמן

לייקווד

פרשת פנחס

* * *

וְאֵת כָּל טִירְתֶּם שְׂרָפוּ בְּאֵשׁ (לא, י)

וּמִקְנֵה רֵב הָיָה וּגְוִי. (לב, א)

יש מקום עיון, הרי עוד לא נשנה להם פרשת כי ירחיב ה"א את גבולך וגו' [דברים י"ב כ'], ולא ידעו שעתידה בשר תאוה להיות מותר. וא"כ מה תועלת יש להם במקנה רב, הרי לא יוכלו לאכל בשרם כלל. ורק בשר צבי ואיל היה מותר¹. ושמא היו רוצים במקנה רק עבור גיזה ועבודה. או יתכן שכבר נמסר להם הלכה זו בסיני הגם שלא נכתבה בתורה רק במשנה תורה.

הרב אברהם מנחם הורוויץ

ניו יורק

יש נוסחאות ברש"י [וכ"ה בחומש דפוס וינצ'ה רע"ח לפ"ק] טירותם, מקום פלטרם שלהם, שהם לשון מושב כומרים יודעי חוקיהם, עכ"ל. אבל ברוב הנוסחאות כתוב בזה"ל, מקום נוטרין שלהם וכו'. וכ"ה באמת בספרי [סי' קנ"ז] מקום שהיו נוטרין שלהם, עכ"ל. וכל המפרשים פירשו הכוונה, שהוא מלשו 'נטורי קרתא', שע"י החוקים הם שומרים המדינה.

אבל ידידי הג"ר יעקב יצחק ברוין שליט"א העיר לי לנכון, כי כפי הנראה, פירוש דברי הספרי ורש"י הוא, דיודעי החוקים היו נקראים 'נוטרי', ועד היום מי שיש לו סמכות לקיים שטרות ע"פ חוק המדינה נקרא 'נוטארי', ודפח"ח וש"י.

¹ גם אני אבוא אליך וברכתך. וכו'. ובעבור שבאת לכבודי אבוא אליך וברכתך, וכו'. עכ"ל.
² ולפ"ז מצינו מקור נוסף למטבע תפילת "והשיאנו" הנ"ל.
³ ראה יואל [ד' י"ח] 'נחל' השטים.
⁴ אבל בס' 'אהבת יונתן' לר"נ אדלר מלונדון ז"ל [בתוך קובץ 'חצי גבורים' ו"א, עמ' תתסד] פי' עפ"ד התרגום ל'אבל השטים' דר"ל עמק מ'עצי שטים', ע"ש.
זולת בימי גלגל נוב וגבעון שהותרו הבמות.

¹ ילקוט מדרשים מסוף תקופת הגאונים, נדפס בירושלים תשל"ח, מכת"י עתיק יחידי שנכתב בפרס.
² מבואר שנקט שגם הכתוב הזה מדבר במי שעולה לרגל לבית המקדש, וכע"ז מבואר באבן עזרא שם וז"ל: וטעם "בכל המקום אשר אזכיר את שמני", פירוש בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שכבודי שוכן שם, כמו שילה ונוב שעמד שם הארון, אם תבוא אל המקום הנזכר לשמי לבקר אותו,

